

Qurani-Kərimdə göstərilir ki, Allah-taala yer üzünə nemətləri ona görə məhdud göndərdi ki, adamlar onların bölgüsündə ədalətli olsunlar. Ümumiyyətlə, nemətlərlə bağlı nə varsa, hamısı nisbi məhdudluğa malikdir. Hətta hüdudsuz görünən hava, dağ, dərə və çox yüksəklikdə havaya olan tələbatın ödənilməsi də məhdudluğa malikdir.

Azərbaycan Respublikası və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası çox zəngin yeraltı və yerüstü təbii ehtiyatlara malikdir. Ona görə də bu məhdud təbii ehtiyatlardan qənaətlə istifadə olunması daim diqqət mərkəzində durmalıdır.

Su ehtiyatlarından söhbət edərkən qeyd etmək lazımdır ki, su həyatdır, su dirilikdir, bolluqdur, bərəkətdir, firavanlıqdır, nəhayət, sağlamlıqdır.

Allahın da qüdrəti sudadır. Şərqdə deyirlər ki, get dərdini suya söylə, çətinliyə düşəndə duru, axar suya bax. Ona görə də bütün bu deyilənlər dağlarımızdan, çaylarımızdan süzülən, axıb gələn sular haqqında deyilib.

Respublikanın su ehtiyatlarının əsas hissəsini çay suları təşkil edir. Azərbaycanda 33665 km uzunluğunda 8360 çay var. Bu çaylar içərisində Kür və Araz çayının mühüm rolu var.

Naxçıvan MR ərazisindən keçən Araz çayı öz başlanğıcını Türkiyədən - Bingöl silsiləsindən 2990 metr hündürlükdən götürüb Sabirabad rayonu ərazisində Kürə tökülür. Elə buna görə də 1072 km uzunluğunda olan Araz çayı Kürün qolu adlanır. Ümumiyyətlə götürsək, respublikanın həyatında bütün sahələrdə Araz çayı mühüm rol oynayır.

Çaylar üzərində tikilmiş elektrik stansiyaları respublikanın enerji təminatında əsas rol oynayır. Başqa çaylarla yanaşı, Araz və Kür çayları üzərində tikilən stansiyalar enerji təminatı və su mənbəyi rolunu oynamaqla iqtisadi səmərəyə malikdir.

Qeyd edək ki, Naxçıvanda yağıntıların azlığı kənd təsərrüfatı sahələrinin normal inkişafını təmin etmir. Buna görə də əkinə yararlı torpaqların çox hissəsi suvarılır. Bütün əkin sahələrinin 80 faizdən çoxunu suvarılan torpaqlar təşkil edir.

Naxçıvanın ərazisi su ehtiyatları ilə olduqca qeyri-bərabər təmin olunub. Gilan çayından şərqdə yerləşən ərazilərdə su təminatı kifayət qədər, qərbdə azdır, Arazboyu düzənliklər isə, demək olar ki, sudan məhrumdur.

dir. Ərazidəki çaylar dağ çayları olduğundan, nəqliyyat üçün əlverişli deyildir. Lakin buna baxmayaraq, enerji ehtiyatı böyükdür və mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Hesablamalara görə,

miyyət kəsb etmiş kəhrizlərdir. Kəhrizlərin adı bu laqlardan fərqi tərkibində mineralaşmanın azlığı, suyunun sutkalıq debitinin çoxluğu və ilin bütün fəsilərində eyni sərnlilikdə olmasıdır. Məhz buna

rin suyundan istifadə olunmasına baxmayaraq, suların bir hissəsi lazımsız axıdır. Şəhər əhalisinin içməli suya olan tələbatı tam ödənilmir. Hesablamalar göstərir ki, faydasız axıdılan kəhriz

Bu, Naxçıvanın təbii iqlim şəraiti ilə əlaqədardır. Coğrafi vəziyyəti və təbii şəraitinə görə Naxçıvan MR məhdud su ehtiyatına malikdir. Muxtar Respublikanın Naxçıvan çayından qərbə doğru olan hissə-

Naxçıvan Muxtar Respublikasında su ehtiyatlarından istifadənin müasir vəziyyəti

Naxçıvan MR ərazisinin bütün çayları Araz çayı hövzəsinə aid olub, ümumi sayı 400-ə çatır. Bunlardan ən böyükləri Araz, Naxçıvan, Əlincə, Gilan və Ordubad çaylarıdır. Bunların da əsas qidasını qar, yeraltı və yağış suları təşkil edir. Çay sularının il ərzində paylanmasında da hissə ediləcək dərəcədə qeyri-bərabərlik müşahidə edilir.

Əsas problemlərdən biri də içməli su problemi. Keçmişdə bulaqlardan başqa içməli su mənbələri kimi kəhrizlərdən istifadə edilirdi. Hazırda kəhriz sularından suvarmada istifadə edilir. Muxtar Respublikada tikilmiş bir çox iri və kiçik su anbarları burada su problemini qismən həll etsə də, kənd təsərrüfatının və əhalinin su təchizatı öz həllini gözləyir.

Naxçıvanın xalq təsərrüfatının gələcək inkişafı su problemlərinin həlli məsələləri ilə sıx bağlı olmaqla, suya olan tələbatın durmadan artdığı bir şəraitdə əlavə tədbirlərin axtarışı ilə bağlıdır. Ərazinin quraqlıq şəraitində yerləşməsinə baxmayaraq, su ehtiyatlarının həcmi bütün xalq təsərrüfatı tədbirlərini ödəyəcək səviyyədədir. Bunların il ərzində qeyri-bərabər paylanması yeni su anbarlarının tikilməsini tələb edir. Lakin su anbarları düzən yerlərdə yox, çayların yuxarı axınında, dar və dərin dərələrdə tikilməli və yaz-yay daşqın sularını tənzimləməlidir.

Çayların orta illik su ehtiyatı 1 milyard kubmetrdən artıqdır. Bunun 60 faizdən çoxu Şərqi Arpaçayın payına düşür. Naxçıvançayın illik su tutumu 160 milyon kubmetrə, Gilançayın isə 100 milyon kubmetrə yaxın-

Şərqi Arpaçay, Naxçıvançay, Gilan və Əlincə çaylarının ümumi enerji ehtiyatı 480 milyon kilovattsaata çatmaqla, MR-in bütün çay hövzəsinə düşən enerji ehtiyatının 80 faizini təşkil edir. Bu çaylar üzərində gələcəkdə SES-lərin tikilməsi böyük əhəmiyyət kəsb etməlidir. Araz çayının Naxçıvan ərazisi hissəsinin iqtisadiyyatın yüksəldilməsində imkanları xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır. Naxçıvanda tədbirlərin axtarışı ilə bağlıdır. Ərazinin quraqlıq şəraitində yerləşməsinə baxmayaraq, su ehtiyatlarının həcmi bütün xalq təsərrüfatı tədbirlərini ödəyəcək səviyyədədir. Bunların il ərzində qeyri-bərabər paylanması yeni su anbarlarının tikilməsini tələb edir. Lakin su anbarları düzən yerlərdə yox, çayların yuxarı axınında, dar və dərin dərələrdə tikilməli və yaz-yay daşqın sularını tənzimləməlidir.

görə də qədim zamanlardan bu vaxta kimi insanların məskən saldıqları ərazilərdə kəhrizlərin suyundan daima istifadə olunub və olunmaqdadır. Yeri gəlmişkən deyək ki, respublikamızın ərazisində 4 mindən çox kəhriz var. Bunun 500-dən çoxu Naxçıvanda qeydə alınıb.

Kəhrizlərdən istifadə məsələsində respublikamızın iqtisadi zonaları içərisində Naxçıvan xüsusi yer tutur. Buradakı kəhrizlərdən hələ qədim zamanlarda Şərqi ölkələrinə xas olan hidrotexniki qurğular vasitəsilə istifadə olunduğu özünü aydın göstərir. Hazırda Muxtar Respublikada olan 500-dən çox kəhrizin 400-ə qədəri fəaliyyətdədir. Bunlardan 200-ə qədəri Şərurda, 100-ə qədəri Babəkə, 60-a qədəri Ordubadda, 40-ı isə Naxçıvan şəhəri daxil edilməklə, Culfa və Şahbuz rayonları ərazisindədir.

Naxçıvanda olan kəhrizlərdən istifadə etmək üçün 3800-ə yaxın hidrotexniki qurğu işlədilməklə, 142400 metrdən artıq yeraltı kanal çəkilib. Bu kanallardan axıdılan suyun ümumi sərfi saniyədə 2000 kubmetrə çatır. Hazırda Naxçıvan şəhərində fəaliyyətdə olan kəhrizlə-

sinə Arpaçay istisna edilərsə, demək olar ki, səth suları yox dərəcəsinədir. Şərqi hissəsində isə çaylar çox olsa da (Naxçıvançay, Əlincəçay, Gilançay, Düylünçay, Quruçay, Vənəndçay, Əylisçay, Qaradərəçay, Qanzaçay, Gilidçay), bu çayların azsulu olması üzündən kənd təsərrüfatının suya olan tələbatı tam ödənilmir. MR-in cənub ərazisindən axan sərhəd Araz çayının yağıntı əkin sahələrindən aşağı səviyyədə yerləşdiyinə görə onun suyundan suvarma işlərində son dərəcə az istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, bütövlükdə götürüldükdə su ehtiyatlarının artırılması təkcə içməli suya və təsərrüfat suyuna olan tələbatın ödənilməsi deyil, əkin sahələrinin su təchizatının yaxşılaşdırılması da vacibdir. Məlum olduğu kimi, ölkənin kənd təsərrüfatının əksər hissəsi suvarma və drenaj sistemindən asılıdır. Bu sistem onilliklər ərzində deyişikliklər uğrayıb.

Təcrübə göstərir ki, kəhriz suyu ilə suvarılan sahədə məhsuldarlıq xeyli artır. Bu, xüsusilə dənli bitkilərin suvarılmasında özünü daha aydın göstərir.

Kəhrizlərin bərpası, eyni zamanda, təbiətin mühafizəsində mühüm rol oynayan amillərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Kəhrizlər mahiyyət etibarilə təbiətin qədim inciləri sayılır. Bunları qayğıkeşliklə qorumaq, istifadəsiz qalanlarını isə xalqın istifadəsinə vermək və təsərrüfat fəaliyyətində kəhrizlərin rolunu artırmaq qarşısında duran mühüm məsələlərdəndir.

Qeyd etmək lazımdır ki, su inqilabdan əvvəl Naxçıvan qəzasında daha ciddi məsələ idi. Hələ Sovet hakimiyyəti qurulanadək hazırlanmış bir məlumatda bu çətinlik daha dəqiq əsaslandırılır. Məlumatda göstərilir ki, Naxçıvan qəzasında su işi çətinidir. Arpa çayını nəzərə almasaq, qalan çaylar azsuluudur. Məsələn, Naxçıvan çayı 13117 desyatin suvarılan torpaqdan 8200, Cəhri çayı 2170 desyatından 1214, Əlincə çayı 3088 desyatından 1800, Vənənd və Gilan çayı 6957 desyatından 5202 desyatin sahəni suvarırdısa, Arpa çayı 13103 desyatin yararlı əkin sahəsindən 12943 desyatin əkin sahəsini su ilə təchiz edirdi. Xok su dairəsi (Qarabağlar, Xok, Şahtaxtı, Qıvrıq, Qabıllı və Yurtucu) 162 kəhriz və 88 çeşmə ilə hər il 3600 desyatin əkin sahəsindən ancaq 1185 desyatin sahəni suvarırdı.

Muxtar Respublikada kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların əsas həcmi düzənlik - aran rayonlarında yerləşir. Bu zonalar öz isti iqlimi, az atmosfer yağıntılarının olması ilə səciyyələnir. Yüksək və sabit məhsul götürmək üçün həmin sahələrdə irriqasiya-meliorasiya tədbirlərinin aparılması tələb olunur.

Naxçıvan regionunda meliorasiya və irriqasiya sistemlərinin inkişafı bütün dövrlərdə diqqət mərkəzində saxlanıb. Burada su ehtiyatlarını artırmaq məqsədilə mövcud su anbarlarında təmir işləri aparılır, yenilərinin tikilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilir.

Nazim ƏHMƏDOV,
İqtisad elmləri
doktoru, professor